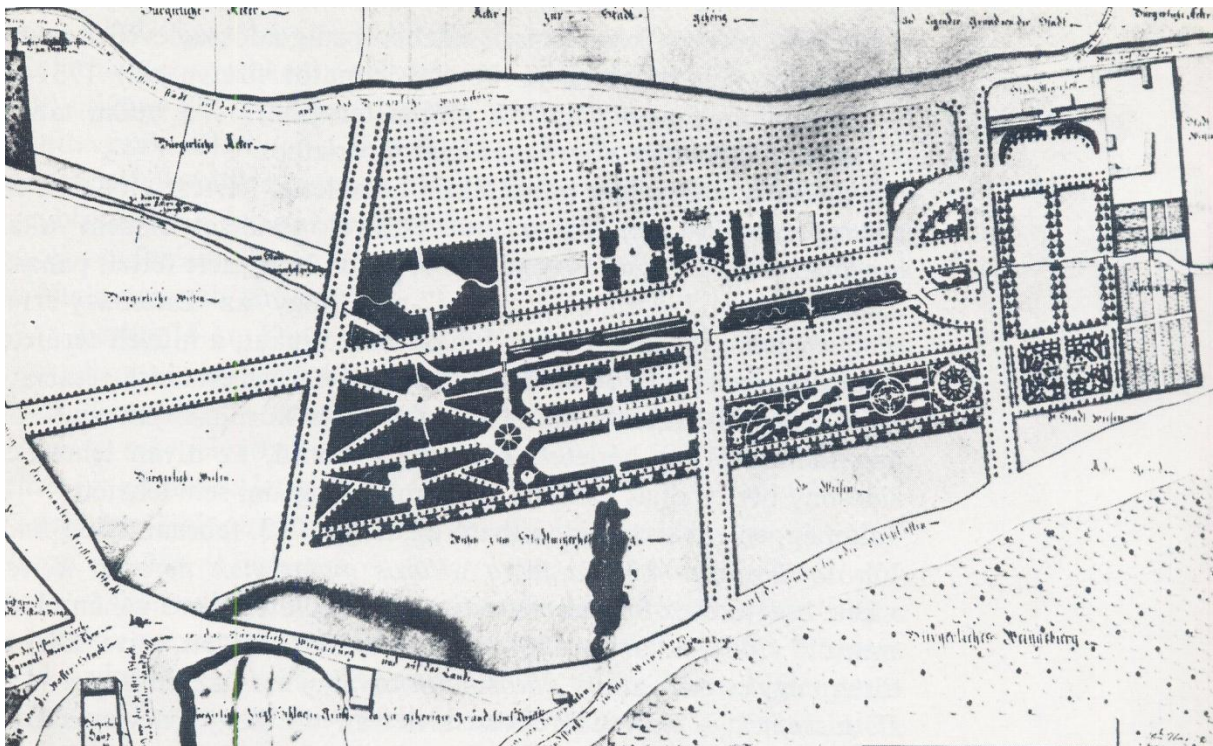

A közparkok története Magyarországon 1914-ig – rövid áttekintés

Sisa József

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet; 1014 Budapest, Országház út 14.;
sisa.jozsef@btk.mta.hu

The green areas in Hungarian towns at the turn of the 18th and 19th centuries were mostly promenades. Sizable public parks appeared only in the most developed cities such as Buda, Pest and Pozsony (today Bratislava), first laid out as promenades, then as landscaped areas. In Pest, still a small place, the City Park (Városliget) was located relatively far from the centre, while Margaret Island (Margitsziget) on the Danube, Palatine Joseph's private estate, had a somewhat dubious status as a public park. In the 1860s a new type emerged, the memorial park or garden complete with monuments, such as the Museum Garden (Múzeumkert) in Pest. Rapid development in the wake of the Austro-Hungarian Compromise (1867) and the unification of Budapest (1873) gave a new impetus to the creation and maintenance of public parks. The very idea and the ensuing practice of embellishing and civilising the cities changed their aspect substantially, Hungarian horticulture reaching unprecedented standards by the turn of the 19th and 20th centuries. In Budapest, besides the lavishly ornamented City Park and the Margaret Island, other areas were now equally well tended, and the new, large 'People's Arbour' (Népliget) awaited the inhabitants of the poorer districts. Campaigns launched by the governments encouraged the planting of trees and, following Queen Elizabeth's death, laying out parks in the countryside, while spas traditionally boasted extensive parks and gardens.

1. ábra A budai Városmajor terve. Tallherr József, 1785

1. Bevezetés

A mai értelemben vett közparkok Európában az újkorban jelentek meg, ami összefüggött a városiasodás, a polgári társadalom létrejöttével. A sűrű beépítésű városokban érthető módon megnőtt az igény a növények és a zöldfelület iránt. A természet megbecsülése, illetve kultusza alapját képezte az új hozzáállásnak, a közösségi akarat, a megfelelő szervezet és az anyagi erő pedig praktikusán tette lehetővé a városi parkok megvalósítását.

A jelen áttekintés terjedelmi okokból szükségszerűen vázlatos, de a kutatás is sok területet még alig érintett. Az általános tendenciák, a főbb emlékek és a legjelentősebb alkotók azonban már így is felvázolhatók.

2. Anyag és módszer

Jelen történeti áttekintéshez a következő irodalmak szolgáltak legfőbb forrással: TÖRS (1872), KOPECZKY (1908), THALY (1958), KIÁ CZ (1968), GOMBOS (1974), PETNEKI (1991), BÖRCSÖK (1999), SISA (2007) és SISA (2013).

3. Eredmények és értékelésük. Történeti áttekintés

A városi parkok kezdetei Magyarországon a 18. századra nyúlnak vissza; a 19. század első felében már figyelemre méltó parkok jönnek létre; a teljes kibontakozásra pedig a dualizmus korában kerül sor oly módon, hogy a magyar kertkultúra századfordulóra már igen magas, európai színvonalat ér el.

A 18. század végi Pest-Budán az első közparkok uralkodói vagy magánkezdeményezésre jöttek létre. A budai Városmajort II. József tervezte 1785-ben, hogy a Budára helyezett hivatalok és intézmények – a helytartótanács, a kamara, a főhadtestparancsnokság, a bíróság – tisztviselőinek, valamint a helybeli polgároknak szolgáljon felüdülésül. Ez a felvilágosult abszolutizmus gesztusa volt, amelyhez hasonlót II. József Bécsben már gyakorolt, amikor 1766-ban a Pratert, 1775-ben az Augartent megnyitotta a közönség előtt. Bécshez képest Buda késésben volt, nem csak az időpontot illetően, hanem azért is, mert – minthogy itt nem áll rendelkezésre meglévő királyi park vagy vadaskert – új létesítményt kellett létrehozni. A Városmajorhoz Tallherr József (1730 k. – 1807) kamarai építész készített tervet. Ez geometrikus (francia stílusú) parkot irányzott elő, melynek középtengelyében fősétány húzódott. A sétány a korszak városi közterületének egyik alapformája volt, amely a jelen esetben a létrehozandó közpark fő motívumát képezte. (1. ábra)

Pesten a külvárosban jött létre az Orczy-kert. Ezt báró Orczy László tervezte Bernhard Petri német kerttervező 1794-ben, a magyarországi viszonyok között még korainak számító tájképi (angol) stílusban. Nem sokkal elkészülte után a tulajdonos megnyitotta a közönség előtt, de mivel a városközponttól távol esett, nem tölthette be maradéktalanul közpark funkcióját.

A 19. század első felében Pest belvárosában nem készült közpark – jól ismert az ügyben döntő befolyással bíró József nádor híres-hirhedt mondása: „Fák nem valók a városba”. Ezzel szemben Széchenyinek az Újépület melletti terület beültetésére irányuló kezdeményezése rendbontó kivételnek minősült. A Belvároson kívül, de onnan elérhető távolságban a jött létre a tájképi stílusú Városliget. Korábbi kezdemények után 1817-ben fogtak hozzá kialakításához a német Heinrich Nebbien (1778–1841) terve nyomán, többek között József nádor támogatásával. Pest-Buda másik nagy parkjának, Margitsziget sorsa sajátosan alakult.

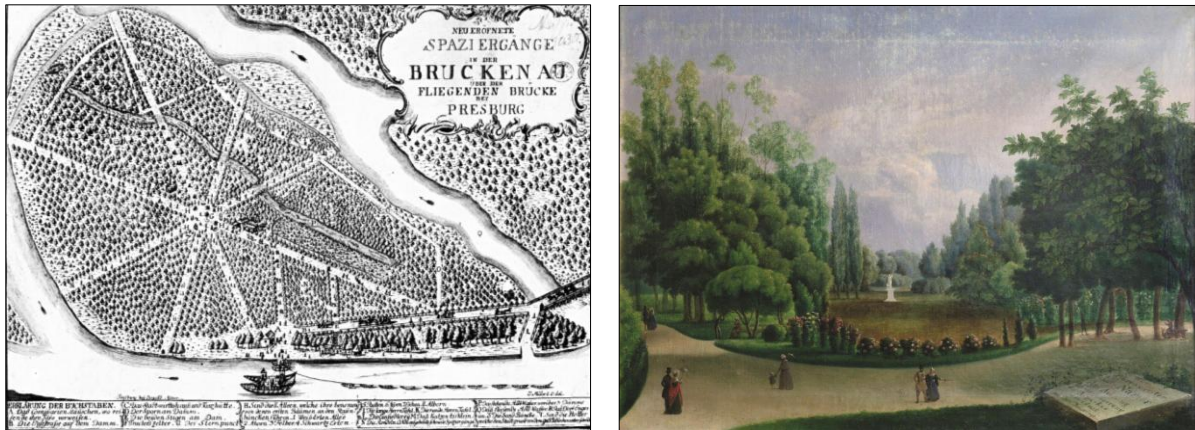
2. ábra A Margitsziget József nádor villájával

A terület a kertszerető és a botanikához kiválóan értő József nádor magántulajdona volt. A Margitszigeten kívül további parkok kialakításában játszott kulcsszerepet: az alsúti kastélypark, a budai várkert, a gazdasági és kertészeti funkciót betöltő kert lágymányosi Nádorkert. A munkálatokhoz a Tost kertészdinasztia tagjait fogadta szolgálatába. A Margitsziget nagy részén tájképi kertet alakított ki, benne platánokkal: a hatalmas ágakkal szétterebélyesedő fa a romantikus ideálnak kitűnően megfelelt. A nádor a középkori romhoz festői villát („holländisches Haus”) építtetett. (2. ábra)

A sziget, illetve a park státuszát illetően a nádor két érzés közt őrlődött: tartsa meg teljesen saját használatban, vagy legyen lehetővé a csónakon oda érkező polgároknak a látogatást. Szerette szépségeit nyugodtan élvezni és megóvni a vandalizmustól, ugyanakkor Pest-Buda lakóitól sem akarta teljesen elzárni. A Margitsziget félprivát–félnyilvános jellege a nádor élete végéig fennmaradt.

A vidéki Magyarországon ekkor alig, vagy egyáltalán nem létezett közpark. Korai formája a sétány vagy a sétatér volt. Ebben Pozsony élen járt: Vályi András már 1799-ben, *Magyar Országának leírása* c. munkájában „külömbféle számos sétáló hely”-ről emlékezik meg a várossal kapcsolatban. A legnagyobb, a Színház és halpiac közt 170 lépés hosszú volt és négy fasorból állt. Sétatert alakítottak ki Sopronban 1828-ban, Kaposváron 1835 után, Kolozsváron 1839–43-ban. A Bécshez közel eső, németes kultúrájú Pozsony azért is jelentős, mert itt alakították ki a történeti Magyarország korai, talán a legkorábbi igazi közparkját, tulajdonképpen nem a városban, hanem átellenben, a Duna déli partján. Neve németül Aupark, magyarul Városi Díszliget, vagy röviden Liget volt. 1775–76-ben jött létre mint városi mulatóhely csillagformára rendezett fasorokkal – innen legelső neve: Sternallee –, nyilván a bécsi Prater mintájára. (3a. ábra)

1832-től kezdve tájképi parkká alakították át Carl Ritter (1797 – ?), a Széchényi család kertésze terve nyomán. Tehát akárcsak a Brunsvik családnak dolgozó Heinrich Nebbien, Ritter személyében is magánszolgálatban álló kertész végezte közpark tervezését. Az átalakítás során a pozsonyi Liget körvonala lényegében megmaradt, mint ahogy a központi tér kiemelt szerepe is, de területét immár kanyargó utak és facsoportok tagolták. (3b. ábra)

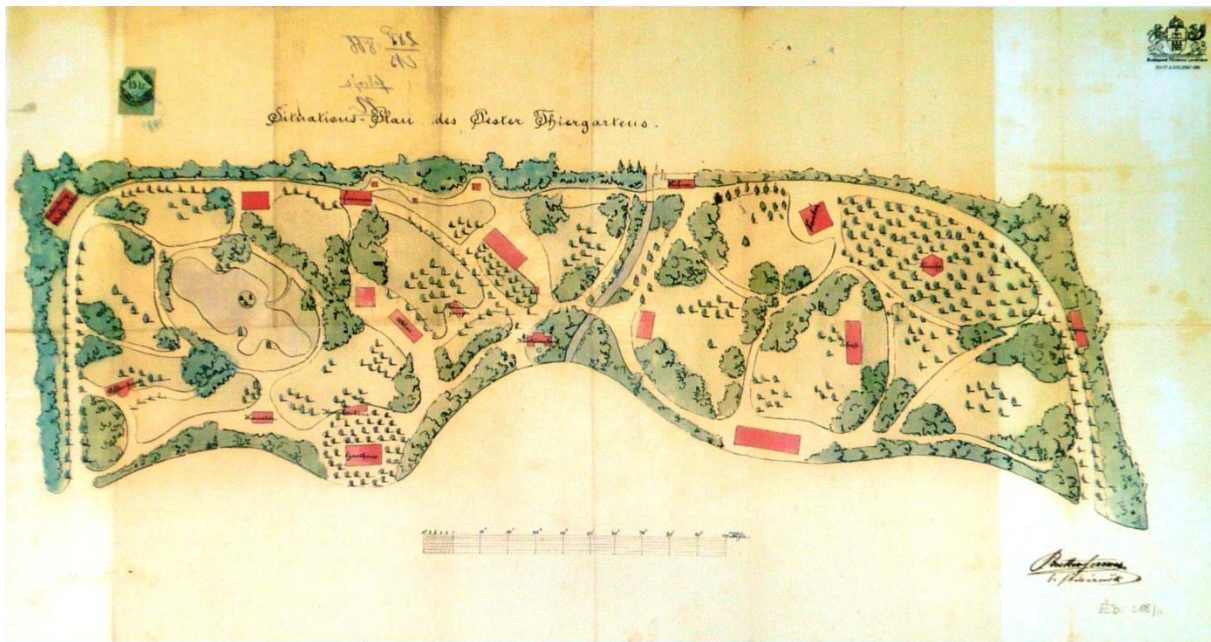
3. ábra a) A pozsonyi Liget (Sternallee).
b) A pozsonyi Liget tájkép parkká formálva

A korabeli fürdőhelyek parkjai is összefüggenek a polgári életforma és mentalitás, a városiasodás kérdésével. A reformkor társadalmi élete, szellemi pezsgése szerepet játszott abban, hogy létrejöttek és népszerűvé váltak. Látogatásuk – a külföldiekkel szemben – patrióta gesztusnak számított. Többségük (Pöstyén, Trencsénteplic, Szalatnya, Szliács) a Felvidéken, mások a Balaton mellett vagy az ország délkeleti végein volt található. A fürdő- és szállóépületeket változó nagyságú és formájú, eltérő intenzitással művelt parkok vették körbe. Fejlesztésüket többnyire magánföldesurak vagy a Kamara végezte. Balatonfüredet a tihanyi bencés apátok fejlesztették. Itt már a 18. század végén sétateret alakítottak ki szabályos sorokban ültetett fákkal. A 19. század elején ettől északra angolkertet ültettek, fölötté terjedelmesebb sétakerttel. A vendégházakkal, fürdőházakkal, színházzal és kápolnával ellátott fürdőhely a reformkori politikai és szellemi elit nyári fővárosa lett. Szliács tágas, szelíden hullámzó dombság terül el. Kedvező természeti adottságait jól kihasználva a Kamara nagyszabású, tájképi parkot létesített, amely jóformán beleolvadt a természetbe. A kastélyparkokkal vetekedő fürdőhelyet József nádor látogatta rendszeresen. (4. ábra)

A szabadságharc utáni korszakban színre léptek a hazai kertészet nagy személyiségei, mint id. Pecz Ármin (1820–1896), a Ludoviceum főkertésze. Pecz nagy kereskedelmi kertészetet hozott létre, és a faiskolai természetben is élen járt, ami városi parkok létesítése szempontjából fontos fejlemény volt. Az ő terve szerint alakították ki az első pesti Állatkertet a Városligetben. (5. ábra)

4. ábra Szliács, fürdőpark

5. ábra A pesti Állatkert helyszínrajza. Reitter Ferenc id. Pecz Ármin terve nyomán, 1866

Ő tervezte a pesti szabálytalan útvezetés, tájkép stílusú Múzeumkertet is (területe akkor nagyobb volt; 1879-ben, a Múzeum körút létesítésekor 15 m széles sávot levágtak belőle). 1860-ben Berzsényi Dániel, 1861-ben Kazinczy Ferenc büsztjét helyezték el benne, ami által megindult a nemzeti emlékkertté válás útján. Ez a magyar kertművészetben egy új műfajt jelentett. Vidéken a debreceni emlékkertnek szántak hasonló funkciót az 1860-as években, ide Csokonai Vitéz Mihály szobra került.

A kiegyezés, a budapesti városegyesítés, a gazdasági fellendülés jelentős lökést adott a magyarországi közparkok fejlődésének. A mentalitás is változott a városi, illetve emberi környezet rendezésére irányuló fokozott törekvések jóvoltából. A 19. század elején elkezdődött városszépítési mozgalom a csúcspontját a századfordulón érte el. A nagy anyagi befektetés és hatalmas, ám olcsón rendelkezésre álló munkaerővel létrehozott és fenntartott, gondosan ápoltságok és széles sétányok a századfordulón a civilizációs szint addig példátlan emelkedését jelezték.

A városi parkok rendkívüli fejlődése mögött komoly intézményi és személyi háttér állt. Budapesten létrejött az egyesített fővárosi kertészete, amelynek figyelmé és hatásköre már nem csak a hagyományosan Pest központi és fő parkjának tartott Városligetre, hanem a parkok összességére, sőt a fasorok ültetésére és az összfővárosi szintű fejlesztésre is kiterjedt. Fuchs Emil (1830–1896), a fák és cserjék szaporításának szakértője 1865-ben lett Pest főkertésze. Őt 1892-ben váltotta a német születésű Ilsemann Keresztély (Christian Ilsemann, 1850–1912), akinek a tevékenysége a fővárosi kertészet világszínvonalra emelése miatt nagy jelentőségű. Intézményesített kertészetek más városokban is létrejöttek. Ezen kívül kapitalisztikus jellegű, akár igen nagy telephellyel rendelkező kertészeti magánirodák, vállalkozások is alakultak. Létrejöttek és működésük jelentős újdonságot és változást jelentett a korábbi korszakokhoz képest, amikor a főúri uradalmak számítottak kertészeti központoknak. E területen a legnagyobb munkásságot a Németországból érkezett Hein János (Johann Hein, 1866–1935) tudhatott magáénak, számos gyógypark (Pöstyén, Rajecfürdő), városi park (Szombathely, Nyíregyháza) és kastélypark tervezője, egy nagy és prosperáló kertészeti tulajdonosa volt. A fenti fejleményekkel összefüggött, hogy a kertészképzés színtere, amely korábban hagyományosan egy-egy főúri kastélypark – Alcsút, Körmen – kertészetével volt azonos, 1894-ben a budapesti Kertészeti Intézet létrejöttével állami

intézménnyel bővült. (Előzménye Entz Ferenc 1853-ban alapított magániskolája, a Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézete volt.)

A szóban forgó korszak kezdetén leginkább még a hagyományos, angol eredetű tájképi kertalakítás a jellemző, szabálytalanul elszórt, romantikus facsoportokkal és bokrokkal, szabad gyepfelületekkel, kanyargó utakkal, alkalmanként kerek virágágyásokkal. Az elkövetkező évtizedekben általános tendenciaként a formális-geometrikus elemek terjedése, valamint ezzel kapcsolatosan az egyre sűrűbb és intenzívebb kiültetés a jellemző. A parkok leglátványosabb és legkarakterisztikusabb elemei kétségtelenül a virágágyások. Kompozícióikra a barokkos ornamentika jellemző. A virágágyak színvilága élénk, ami párhuzamba hozható a századfordulós építészet polikrómiára irányuló törekvéseivel. A szőnyegágyak, melyek lehetnek négyszögletesek vagy kerek, jellemzően valamilyen feltűnő elemet tartalmaznak középpontban, pl. a kiültetett virágok közé szervesen beillesztett, edényben nevelt növényt, leginkább pálmát. A kerek virágágyakat gyakran feldomborodó alakban formálják meg, ami külön plasztikus hatást, feltűnőbb látványi megjelenést kölcsönöz. A századfordulón a kertkultúrát is érintette a szecessziós stílusirányzat, ami a szőnyegágyakban finomabb, rafináltabb mintázat, illetve nem egyszer a ritkább színek és színárnyalatok alkalmazását jelentette.

A dualizmus korában világvárossá fejlődő Budapest kertészeti színvonala rendkívüli mértékben megnövekedett. Néhány régebbi parkját jelentősen felfejlesztették. Így József nádor egykori refugiumát, a Margitszigetet – amely a szerencsétlen sorsú István főherceg birtoklása idején az enyészeté lett – a nagy nádor fia, József főherceg 1867-től kezdődően megújította oly módon, hogy a térstruktúráját alapvetően megőrizve virágágyásokat ültettek, sziklafalat és vízesést alakítottak ki, valamint szórakoztató- és fürdőtelepet hoztak létre. (6a. ábra)

A sziget tisztán tájképi kertstílusa az építészeti elemek és a szabályos virágágyások jóvoltából eklektikusabb, egyúttal változatosabb lett, mint ahogy a nagyszámú látogató miatt a térhasználat korábban exkluzív jellege is alapvetően megváltozott. A Városliget is jelentős átalakuláson ment keresztül, aminek az 1885-ös Országos Kiállítás, majd az 1896-os Ezredéves Kiállítás adott komoly lökést. (6b. ábra)

6. ábra a) A budapesti Margitsziget vízesése.
b) A budapesti Városliget 1900 körül

Az 1885-ös kiállításához nagyszabású parkosítást végeztek, megépítették a Stefánia út városligeti meghosszabbítását, állandó épületként létrehozták az Iparcsarnokot és előtte a téglány alakú, virágágyásokkal beültetett ún. korzót. Az 1896-os kiállítás létesítésekor továbbra is lényegében tiszteletben tartották a park útjainak íves-kanyargó vezetését, de beleillesztették a szabálytalan ívű, részben a terület peremén futó sétányt átfedő ún. kiállítási körutat, továbbá a tavat átívelő, ám a környezetbe diszkréten belesimuló hidat.

7. ábra a) A budapesti Népliget helyszínrajz.
b) A budapesti Erzsébet tér 1900 körül

A tájképi-festői elem visszaszorulását, a terület „urbanizálást” jelzi a Nádor-sziget megszüntetése, illetve a Széchenyi-szigeten az azt teljesen betöltő Vajdahunyad vár (Történelmi Főcsarnok) tartós berendezkedése.

Az említett parkok, különösen a mindenki számára hozzáférhető Városliget a századforduló közeledtével egyre inkább túlterheltnek tűnt. Részben a liget tehermentesítésére, de egyáltalán a munkáskerületek számára új, nagy városi park létesítését határozták el. Ennek nyomán egy korábban elhanyagolt, külvárosi területen létrehozták a Népligetet. Terveit Ilsemann Keresztély készítette, a megvalósításra két fázisban került sor (1893-1896, 1900). Az első menetben kialakított rész íves-elliptikus útvezetésével a francia Jean-Charles Alphand kerttervezési elvéhez állt közel, míg a másodiknál a tervező visszatért a klasszikus tájkerti művészet alapformáihoz. (7a. ábra)

A budapesti zöldfelületet növelte, hogy számos kisebb-nagyobb, korábban elhanyagolt közteret igényes formában parkosítottak. Közülük mérete és központi elhelyezkedése miatt – a történelmi Belváros és Lipótváros között terült el – kiemelkedett az Erzsébet tér. A parkok méretével vetekedő térség a városi kertészet figyelmének központjába került, viráganyagában és stílusában rendszeresen megújult, s idővel a főváros leginkább szem előtt lévő, reprezentatív térsége lett. (7b. ábra)

A századfordulóra esik a Gellért-hegy kertészeti és tereprendezésének kezdete. A Duna partján emelkedő sziklás természeti képződmény rendezése, a város szövetébe való betagozása összefüggött az Erzsébet-híd létesítésével, illetve a híd tengelyében a Szent Gellért-szobor felállításával. Az erre vonatkozó pályázat eredményének figyelembevételével Bakos János, a Közmunkatanács műszaki osztályának főnöke 1900-ban készítette el a végleges terveket. Alapeszméje szerint a meredek hegyoldalon a lépcsős utakkal és vízeséssel kialakítandó résznek simulnia kellett a terep természeti adottságaihoz, ugyanakkor festői tájképet kellett alkotnia. A terület és a hozzá csatlakozó Döbrentei tér kertészeti kialakítását Ilsemann Keresztély tervezte meg. (8. ábra)

Ha kertészeti tekintetben egyik vidéki város sem vetekedhetett Budapesttel, fejlődésük igen jelentős volt. Jellemzően a városok rendelkeztek saját főkertésszel, sőt saját kertésszettel is. Ismert például, hogy a sétányokkal és parkokkal jól ellátott és a városi fejlődésben élenjáró Temesvár 12 holdas faiskolával és 2 holdas kertészteleppel rendelkezett. Még az olyan kisebb város is, mint amilyen Zenta, a századfordulón évente több mint 10 000 koronát költött kertészeti célokra. A városi szépítő bizottmányok tevékenysége nem kis mértékben éppen ilyen feladatokra irányult.

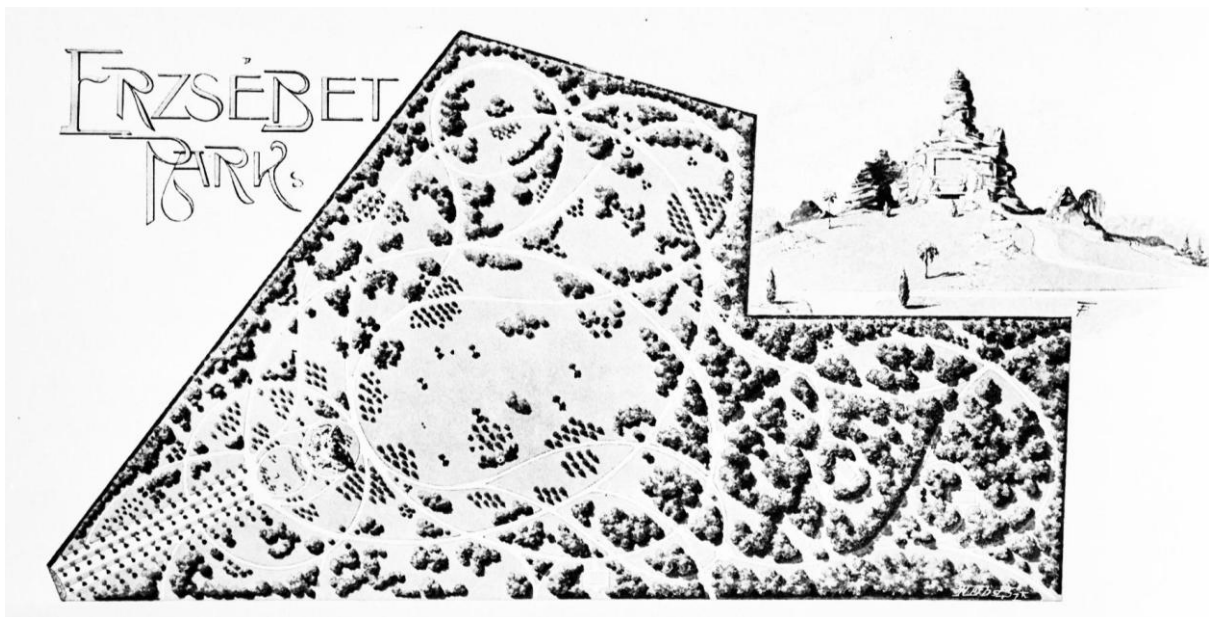
8. ábra A budapesti Gellérthegy és Döbrentei tér 1910 körül

A város rendezését és fásítását nem egyszer a felvilágosult elveket valló polgármester életcéljául tűzte ki. Példamutató volt Gubody Ferenc, Cegléd polgármestere, aki közel negyedszázados működése (1884–1907) során az alföldi várost régi, falusias jellegéből kivetkőztette, nem utolsó sorban fásítással és parkosítással. Nem véletlen, hogy a település fő parkját utóbb róla nevezték el és mellszobrával díszítették. Másutt a környéken birtokos arisztokrata működött közre: Aranyosmarótot nagy áldozatokkal gróf Migazzi Vilmos szabályoztatta és fásította be.

Az 1867 utáni korszak városi parkjainak alakulása különféle formában történhetett. A meglévő, régi sétateretek és parkok továbbfejlesztése volt az egyik, kézenfekvő lehetőség. De a legtöbb városban új parkok is létesültek, kertészetileg rendezett, nem egyszer igényes formában. Praktikus megfontolások és a meglévő adottságok miatt ezek rendszerint már a régi városmagon kívül kaptak helyet. Így jött létre Kassán a Hernád folyó és a vasúti pálya között a Széchenyi liget, (Böllmann János, 1894), vagy Szatmárnémetiben a gödrös téglavető helyén létesített Kossuth-kert (Hein János, 1898). Különösen nagy lehetőségeket kínáltak olyan városok, ahol a városrendezés jelentős természeti vagy történeti adottságokat használhatott ki. Győr, a vizek városa a Rába folyó szabályozása jóvoltából szép szigetet nyert, melyet a környékével együtt parkosítottak. Brassóban a várost szorosan körülölelő hegyek lejtőin és lankáin alakítottak ki ligeteket és sétautakat, melyekről pazar kilátás nyílt. Temesváron, a hadászatiilag egykor oly fontos katonavárosban az erődítmények lebontása, a nagyszabású városfejlesztés és a Béga folyó szabályozása nyomán jött létre a ligetek és sétányok impozáns, és a történeti Magyarországon legnagyobbak számító rendszere. A fasorokon kívül részét képezte a városliget, a Scudier-liget, a Ferenc József-liget és az Erzsébet-liget.

A természeti-kertészeti környezettel kapcsolatos tudatosság megnövekedett, a táj megszépítése általában egyre fontosabbá vált, amit a magyar állam központi intézkedésekkel is igyekezett előmozdítani. E tekintetben jelentős szerepet vállalt Darányi Ignác (1849–1927) földművelésügyi miniszter (hivatalban 1895–1903). Darányi 1896-ban körlevelet bocsátott ki, amelyben a városokat és községeket felszólította, hogy a millennium emlékére fákat

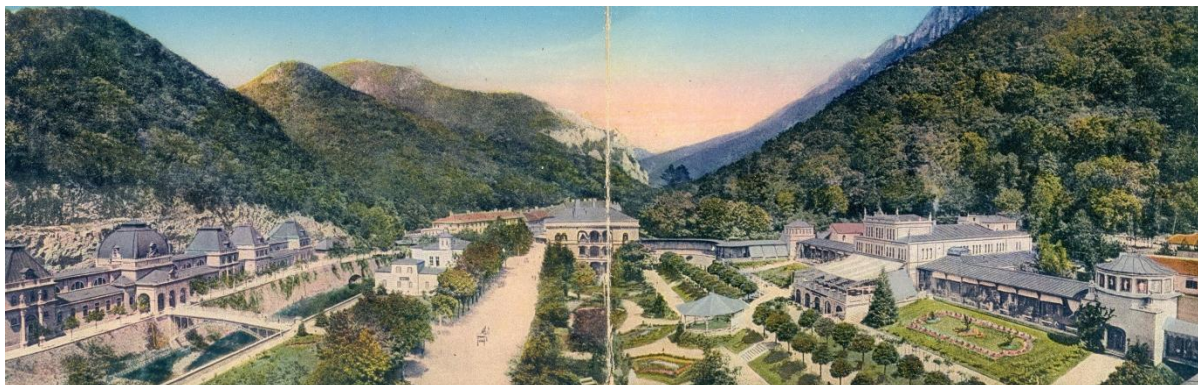
ültessenek; kérése nyomán kb. kétmillió fát ültettek el országszerte. 1897-ben a kereskedelmi miniszterrel együttműködve elindította a közutak befásításának programját, amely során mintegy 12 000 kilométernyi hosszúságú útvonal mentén másfélszázezer magas törzsű gyümölcsfát ültettek. Darányi másik programja már közvetlenül érintette a városi parkok kérdését is. Erzsébet királyné halála után (1898) újabb körlevélben fordult Magyarországhoz, emlékfák, facsoportok és ligetek ültetését szorgalmazva. Felszólítása nyomán országos mozgalom bontakozott ki, amelynek során egyre-másra jöttek létre az országban az új – és rendszerint Erzsébet nevét viselő – terek, sétányok, ligetek és parkok. A legdíszesebb Erzsébet-parkot természetesen Gödöllőn, a királyné kedvenc tartózkodási helyén alakították ki Råde Károly terve nyomán (1898–1900). Rafinált rendszere elliptikus és kanyargó utakból és egy széles, diagonális főtengelelyből állt. A park elején a magyar korona felnagyított másolatával ékes magas sziklacsoporthozat alakították ki, amely előtt Erzsébet szobra áll (Róna József, 1901). (9. ábra)

9. ábra A gödöllői Erzsébet park alaprajza és nézete

Magyarország egyes régiói különösen gazdagok voltak fürdőhelyekben, és ennek megfelelően fejlődött nagy ütemben, részben korábbi hagyományokra támaszkodva a fürdőkultúra és a fürdőpark-létesítés is. Leginkább a Felvidéken, továbbá Erdélyben – a Székelyföldön és Dél-Erdélyben – volt jelentős a számuk. A nagyobb helyek különösen nagyvonalú és igényes kialakítással dicsekedhettek. Buziásfürdőn a park díszkertet és tavat is rejtett magában, Pöstyénben a Vág folyó szigete kínált nagyszabású lehetőséget tervezőjének, Hein Jánosnak. Herkulesfürdőn a terepadottságok – hegyoldal a Cserna folyó szűk völgyében – csak teraszos kialakítást tett lehetővé, ám az eredmény így is látványos volt. (10. ábra)

A 19. század utolsó harmadában a szabadvízi fürdésre alkalmas helyeken, jelesül a Balaton partján ugyancsak jelentős üdülőhelyek jöttek létre. A tó partján a régi, hagyományos fürdőhelynek Balatonfüred számított, ahol a tó közvetlen közelében elterülő Stefánia park és sétány eleganciájával és nagyvilágias jellegével vetekedett a hegyvidéki fürdőhelyek parkjaival. Újabb létesítésű volt a tó déli partján Balatonföldvár és Siófok fürdőtelephez kapcsolódó parkja.

10. ábra Herkulesfürdő 1900 körül

4. Következtetések

1914-re Magyarország – mint több más területen – a kertművészetben szintén behozta történelmi lemaradását, a városi parkok kialakításában felzárkózott az európai színvonalhoz. Ha más művészeti és tájalakítási eszközökkel, de célunk az kell, hogy legyen, hogy továbbra is fenntartsuk, vagy legalább tudatosan ne romboljuk azt, amit elődeink ránk hagytak.

5. Irodalom

Börcsök Erzsébet (1999): Budapest, Múzeumkert. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest.

Gombos Zoltán (1974): Régi kertek Pesten és Budán. Natura, Budapest.

Kiácz György (szerk., 1968): A Fővárosi Kertészet száz éve. Budapest.

Kopeczky Sebő (1908): Darányi Ignác működése. Kertészeti Lapok 23(5): 138–140.

Petneki Áron (1991): Múzsák szabadságon. Az idő múltatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). Helikon 37(1–2): 240–249.

Sisa József (szerk. 2013): A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest.

Sisa, József (2007): Städtische Parkanlagen in Ungarn 1867–1918. In: Hajós, Géza (szerk.): Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, pp. 121–164.

Thaly Tibor (1958): A 200 éves Városliget. Gondolat Kiadó, Budapest.

Törs Kálmán (1872): Margit-sziget. Athaeneum, Pest.